

~~P. 19~~ 321

P. 19 Cp III. 2. 1

16207

Р 14321

СРБСКО - ТУРСКО ПИТАЊЕ

ИЛИ

САДАЊИ УЗАЈМНИ ОДНОШАЈИ ИЗМЕЂУ ПОРТЕ И СРБИЈЕ.

ОД СРБИНА.

Са енглескога.

I.

Одношаји између Србије и порте заслужују у овоме тренутку, да сва Европа на њих брижљиво мотри.

Да се може разумети садашње стање, потребно је, да мало загледамо у историју. Кад постаје зло, врло је нужно, да се сазнаду узроци томе злу, јер му се тако лакше може доскочити.

Србија је букурешким трактатом од 1808 припозната за европску државу. У 1813. изгубила је она своју независност, коју је за 9 година уживала; али доби опет своја права у 1815, кад је кнез Милош Обреновић одпочео крваву борбу за независност, и кад је исту срећно довршио.

Од ово доба Србија је члан породици европских држава. Кнез Милош не даде само живот србскоме народу, него поста представник начела, да Србија сва своја права без проливања крви, без рата, и само мирним преговорима задобије, и ужива. Кнез Милош потврди ово начело кроза свој дуги живот делима и радњом, као што показује историја његове владе. После кратке ал срећне борбе преговараше он с портом, и преговараше све до своје смрти у сред опасних криза, у којима се турско царство налазаше, не покушавајући оружјем извојевати за себе какве користи у оним портиним неприликама.

Ћутањем прелазимо време од 1815 до 1830 кад ни права, ни дужности Срба не беху строго одређене, и када све почиваше на фактичком споразумевању између кнеза и султана. Тадашње стање ствари најбоље се може разумети, кад се узме на ум, да се за све

ово време — и то је карактеристика истога — Турци не мешаху у унутрашње послове Србије, него, не признавајући у строгоме смислу кнежеву владу допуштаху, да Срби самостално собом управљају; а кнез је међу тим својим владањем показивао, да припознаје суверенску власт султанову, и да жели бити с њим у најбољему споразумлењу.

Хатишерифом од 1830. доби Србија позитивни базис за своје политичко биће особито тиме, што се узело, да је тај од султана проглашени хатишериф непромењљив. Овим хатишерифом признат би кнез Милош за владајућега кнеза од Србије с правима наследства у његовој породици. Србија поста подпуно уређена држава, коју мораше оставити сви Турци, изузимајући оне, који беху као гарнизон градова, па и ови беху обвезани у округу шанчева градских живети, нити могаху ван шанчева имати своје земље. Строго одређен беше рок, кад је требало извршити наређења овога хатишерифа. Ту се почиње несрећа. Рок није одржан, порта не испуни ни једну једину точку хатишерифа, а Србија међу тим испуни све своје обвезаности према Порти. Осим свега порта показа највећу противност, да испуни наређења хатишерифа у погледу иселења Турака. Као што су Турци у одношајима политичким и административним правили многе незгоде, кнез је Милош настојавао, да се изврше она наређења; али порта место да их изврши, обзнани у 1833. други хатишериф, којим допусти Турцима, да се у Србији могу задржати још пет година од дана, кад је тај хатишериф обзнањен био. Уз прву ову повреду догоди се и друга много значајнија, којом се постави разлика измеђ Турака београдских, и других, и нареди се, да београдски Турци остану у Београду, имајући уз сношења са Србима своју особиту турску јурисдикцију, а за друге је Турке наређено, да се из Србије за пет година иселе. У ово је време закриљавала Русија кнежевине, и на супрот изреченом услову, „да се у права Србије неће дирати без предходнога споразумлења са Србима“, она је осећала се у своје праву признати важност овоме другоме хатишерифу, који противно првоме у тако великој мери вређаше Србији право, које је порта као неоспорно признала. Повреда ова међу тим, допуштена тадашњом гарантном силом, и извршена сувереним двором, неимајући уза се формално одобрење Срба, не могаше оборити права Србији; она беше само насиље јачега, употребљено према слабијем.

Насиље ово створило је анормално стање у Србији измеђ Срба и Турака, почем је поставило у једној и истој вароши две међу собом независне власти; и устроило варош са две администрације као државу у држави.

Ово дакле беше извор свима размерицама измеђ Србије и порте; и узрок, који је без престанка сметао, да се између Србије и порте утврди пријатељско споразумлење. Кнез Милош, веран своме начелу мирнога споразумлевања, не престајаше настојавати, да се изврши први хатишериф; али у невољи најпосле задовољи се, да се бар други хатишериф изврши. Но почем он ни то немогаше постићи, и почем увиде, да Русија одређена и извесна права Србије жртвује својим интересима, приближи се Енглезкој посредством енглезкога конзула г. Хоцеса. Од ово доба беше двор петербуршки на опрезу, и радио је сагласно с портом тако, да кнез Милош приморан би дати оставку, и оставити земљу са жалашћу, што не беше у стању Србију привести слободи, коју јој је стекао.

Кнез Милош оставио је владу 1839. Други хатишериф, коме рок истекао беше, није још био извршен: Турци становаху по свој Србији. Кад изађе порти за руком својим интригама опростити се кнеза Милоша, поче она мешати се у унутрашње послове Србије, на супрот свечаноме признању њене унутрашње независности. Споразумевајући се и сајужавајући се са свима непријатељима постојеће владе тежила је она не само, да се ослободи дужности испунити хатишериф, већ да се без прекида меша у унутрашње послове Србије. Од ово се доба датира читав ред од повреда, које учини порта против јавних права Србије.

Кнез Милан Обреновић следоваше своме оцу; али почем он умре пре, но што дође царски ферман, преузе србски трон брат му Михајло, садањи кнез. Ма да му прва влада кратка беше, опет за то показа, да је намеран наставити помирљиву политику свога оца; а порта међу тим све јасније показиваше, да није ни мало намерна, да испуни своје хатишерифе.

У 1838. порта, од Русије наговорена, даде Србима устав, а кад је у 1840. дала ферман кнезу Михајлу, наметну му тајне саветнике, избране од најпротивнијих елемената. Кад су ови људи своје присталице раздражили противу кнеза, и кад је овај, желећи избећи грађански рат, прешао у Аустрију; паша београдскога града поздравио је пуцњавом из топова долазак побуњеника у престолницу Србије.

Кнез Александар Карађорђевић задоби трон и дође до власти помоћу и упливом Турака, и људи, који беху портине присталице. Могаше ли он, или други ко тада помислити, да ће влада, састављена од људи, који су са свим порти одани, који су јој обвезани благодарношћу, и који не беху кадри одржати се без помоћи турске, моћи нешто предлагати и саветовати, што би вољи султана било противно?

И опет се то зби. Србска влада, познавајући ватрену жељу народа, да се испуне хатишерифи, труђаше се умалити непопуларност, у којој беше због турскога на њу утицаја, обећавајући земљи, да ће јој испасти за руком, да помоћу своје важности изради, да се изврше фермани; што је до тада безуспешно тражено било. Но сва у Цариграду употребљена средства ради тога осташе без успеха због портинога тврдоглавства, ма да се чињаше, да је њен интерес, да нова влада омили народу. Турци под овом, њима наклоњеном владом беху све више храбрени, да чине Србима свакојака зла. Озловољен на Турке и на своју владу србски народ у 1858. учини, те се из Србије удали кнез Александар, па и при томе случају снажно је дејствовала порта, надајући се, као што се чинило, да ће том приликом у Србији настати стање, које ће јој бити најповољније. Но она се знаменито превари у своме рачуну. Кнез Милош беше тада још жив, и једногласно позван на владу. После двадесетгодишњег одсуства нађе он Турке по свој Србији, тврђе настањене, него игда пређе. По века прође, од како се порта букурешким трактатом обвеза признати права Србије, и њени фермани, издати на основу тих трактата још не беху извршени! Србија још једнако стењаше под администрацијом муслмана, и осећаше њене жалостиве последице.

II.

Стари кнез Милош настави посао своје младости. Чим се стиша земља, пошље он у Цариград депутацију, да прекине вечито питање о хатишерифима. Порта поче приметити своје трагове, титраше се питањем, те се тако србска депутација после пуних 9 месеци свога бављења у Цариграду поврати отуд натраг у Србију, не свршивши ништа. Кнез је Милош својим поступком доказао своје мирне намере, и жељу, да се то питање реши путем дипломатским; ал' порта је у исто то време држала за пробитачно, да покаже Србима, да жели заузети непријатељски положај према њима; и с тога се поче на границама Србије скупљати турска војска. На овај се начин већином осујетише добре намере старог кнеза, који при своме повратку у Србију жељаше, да учинивши крај двојакој администрацији, остаток својих дана посвети реформама у законодавству, грађењу друмова, и унапређењу пољоделства, трговине, и јавног обучавања. Он умре после двогодишњег владања у том уверењу, да сину своме, сада владајућем кнезу оставља све тешкоће положаја, који земља не може поднети.

Смрт његова беше за порту најудеснија прилика, да испуни своје обвезаности према Србији. Карактер новогa кнеза беше добро познат турским властима. Од његове сталности, патриотизма, и даровитости могло се очекивати, да ће он настати истина, да се изврше фермани, али да ће се он у исто време старати, да извршење фермана порти сваким могућим начином олакша, и да учини, да се фермани тако изврше, како ће за обе стране бити корисно. Заиста кнез Михајло, настављајући рад свога оца, — мишљаше, да се Србија не може развијати и напредовати док се коначно не реше гдекоја политичка питања, и уверен беше, да он тај посао не може боље одпочети, него ако одма у самоме почетку своје владе буде према порти отворено радио, да тиме задобије њено поверење, и да је са собом измири. У овој је намери он цариградскоме двору јасно изказао жељу, да се уклони све, што може бити узрок неповерењу измеђ Србије и порте, јер је интерес обе владе, да буду у најбољему споразумлењу. Порта прими ове изјаве кнеза Михајла с највећом ладноћом, и не само да није дала од себе знака, да жели прихватити овакву помирљиву политику, него није ни прости одговор на учињени јој предлог дала. Кнеза Михајла међу тим не одврати то од његове цели. Он науми представити гарантима силама србско питање, и ради те цели походио је садањи председник савета г. Мариновић Лондон, Париз, и друге европске престолнице. Он је свуда доказао, како су праведна србска захтевања, и молио је, да силе подпомогну србске жеље у Цариграду. Кнез Михајло од свију страна добио је уверавања, да ће његова захтевања бити подпомагана, чим их он самој порти непосредно буде представио. У овој је намери кнез Михајло у почетку 1861. г. Гарашанина, садањегa председника министарства, послао у Цариград.

Мисија овога дипломате направи у Европи неку сензацију; почем је штампа, не посвећена у тајне пређашњих потраживања, мислила видети опасност за порту. Публика с неком стрепњом изчекиваше резултате од тога корака. Међу тим форма, и садржај оних нота, што их г. Гарашанин предаде порти, не имађаше у себи ништа, што би се могло узети према порти као претња, и увреда; ништа, што се строго не саглашаваше с наређењима у хатишерифима.

Показасмо једном, да су по хатишерифу од 1830. сви Турци били упућени, да у течају од једне године излазе из Србије; и по хатишерифу од 1833. остављено им је, да се могу још 5 год. задржавати у Србији, а београдски су Турци противно првоме хатишерифу остављени, да станују у Београду. Не треба сметати с ума,

да је овај други хатишериф издат саизволењем Русије, али без пристанка Срба, који по томе не могуше признати томе хатишерифу онолику важност, колику даваше првome хатишерифу од 1830., који они одобрише. Кнез је Михајло имао дакле права тражити, да се из Србије уклоне сви Турци ван градских обкопа; јер би иначе морао био признати важност хатишерифу од 1833., и морао би био допустити, да се изузму београдски Турци изпод обштега правила.

Но он се задовољи с мањим. Његов посланик по добивеним инструкцијама у својој првој ноти не захтеваше, да се из Србије иселе сви Турци, него само, да се они подчине законима и властима земаљским. Чувство човечности упути кнеза, да ово тражи. Он је знао, да ће се Турци сеобом из Србије коначно упроцастити; а да остану у земљи, биће заклоњени од насиља турских власти, брањени обштом уређеном земаљском управом, и обезбеђени у њиховој сопствености, и у њиховим радњама. На овај начин знаменито би се поправило њихово стање. Порта на овај начин не би ништа изгубила, што би Мусулмани остали у земљи; на против она би имала сама отуда корист, да је прекинула незаконитости, и несагласност од две администрације, које у једној и истој земљи, у једној и истој вароши постојаше међ собом независне, и које се показаше као неискрљив извор млогим неприликама, и које сметаху, да се утврде пријатељски одношаји измеђ Србије и порте. По овоме дакле србски посланик не тражаше нова права, шта више не тражаше ни то, да се у живот уведу већ задобивена права; но гледаше само, да се одклоне аномалије, које опасне беху обема странама. На супрот највеће умерености, и помирљивога говора кнеза Михајла; на супрот настојавања неких сила, да би требало србске жеље узети у разматрање, г. је Гарашанин после 6 месеци био приморан вратити се у Србију не задобивши никакав задовољавајући резултат. Велики везир напустио је саме форме обичне учтивости, па ни одговорио није на писмо кнежево, које му је г. Гарашанин припослао. Велики везир обећа г. Гарашанину, да ће до три месеца доћи у Србију царски комесар, да се споразуме са србском владом о томе, како да се изврши хатишериф што се тиче изласка Турака из Србије; изузимајући Турке Београђане. Ово беше у Септембру 1861.

Кад прође одређени термин, портин комесар још не беше дошао у Србију, шта више још не беше ни наименован. Најпре рекоше, да порта неможе да нађе човека за тај посао довољно способна; а кад га нађоше, беше узрока, који га задржаше од пута. Овако стојашу нерешени послови. Србски капућехаја употреби сва средства, да учини

крај овој ствари, али је очевидно било, да се на то иде, да се ова ствар у бесконачност продужи.

Порта је међу тим употребила сва средства, да у Србији заметне унутрашње немире. Паша београдски стајаше у тесним свезама с људма, који беху незадовољни, и који су ишли на то, да начине у земљи преврат, па је ради те цели трошио многе новце. Порта дакле, место да испуни своје обвезаности, стараше се, да подстакне револуцију, која би јој дала прилике, да увећа број увредама, које је она јавним правима Србије до онда нанела била. Кнез је Михајло пазљиво пратио ове недостојне махинације, којима порта и њени органи одговорише на његово слободно и отворено понашање; он шта више имађаше у својим рукама о свему писмене доказе; али снажан љубављу и оданошћу народа према њему и својим понашањем, коме се ништа не могаше замерити, презре он низке интриге, које му наудити не могаху.

Кад порта виде, да јој не излази за руком, да помоћу немоћних непријатеља кнежевих у Србији произведе немире, поче употребљавати још недостојнија, али снажнија средства. Њени органи напуште Турке у Србији, те чинише свакојаке ексцесе, а не беху за то казниени. Од почетка 1862. у местима, где Срби с Турцима заједнички живљаху, не беху Срби сигурни ни животом ни имањем. Отуд наравно мораху постати поједини сукоби, који су ширили провалу између житељства мусулманског и хришћанства. Сама порта обседне србску границу војском, и тиме произведе не малу стрепњу у свој земљи.

Што су у Србији одклоњени већи сукоби, то треба приписати мудрости владаочевој, умерености и бодрости његових органа, и урођеној разборитости и послушности србскога народа. Срби мирно гледаху, како Турци у Соколу организују читаве оружане чете, да под закриљем својих власти робе, и убијају; гледаху, како Ужички Турци нападају њихове жене, и њихову децу, и како се у потаји спремају, да овладају свом вароши, и да исеку све тамошње хришћане; исти се ови знаци опажаху код Турака у Шабцу, Смедереву, па и у самоме Београду. Овде на очи глед наши турском, турске ноћне страже нападају на србске полицајне чиновнике; Турци драже србске жандаре; низами оружјем отимају кривце из руку србске полиције; и упиру своје бајонете противу србских министара, и страних конзула, који покушаваху уталожити их. Паша виде ове ексцесе, па их је трпео, кривце је заклањао, и својим понашањем најјасније показао је, да је рад, да се све то догађа. Сукоби се већ догодише на све стране, и већ је проливена крв!

Порти је испало за руком, те је радњом својих чиновника пробудила турски фанатизам. Могло се предвидети, да је експлозија близу. Најмањи догађај може бити довољан, да се породи сукоб између Срба, који бране свој живот, и своје имање, и између Турака доведених до фанатизма. Овакво је било стање у Србији уочи крвавих сукоба, који обноћ 15. (3.) јунија напојише београдске улице крвљу, и уочи бомбардања, које се зби два дана доцније.

Положај кнеза Михајла у ово време, и овога првога периода његове владе беше врло тежак. Турски иступи гомилају се; раздраженост расте; међу Србима почиње овлађивати праведна огорченост на Турке; из Цариграда нема никаквих одговора на своје предлоге; неизвесност овлађује у свему, а озбиљни се догађаји приближавају брзим кораком. О оваквоме положају кнез, надајући се, да ће порта најпосле учинити кораке, да одклони експлозију, заповеда својим властима, да се старају, да одрже подпуни поредак у земљи, да не допуштају, да се Турци раздражавају; и да све употребе, да се не догоде сукоби. Он је са жалошћу читао извештаје, који сваки дан долажаху о поступцима турским, и из којих се увераваше, да је немогуће одржати поредак, ако се порта не пожури испунити своје обавезности. Али при свим његовим молбама порта подржаваше стање, које се затекло, и које произведе догађаје од 15. и 17. (3. и 5.) јунија.

Ови су догађаји већ изпричани, али је опет за то потребно, да се утврди истина.

Турски низами 15. (3.) у 7 сати пред вече убију бајонетима некога дечка, који је код бунара воду црпео. Чим се ово дозна у србској полицији, чиновник један оде до турске полиције, да се по постојавшим уредбама тамо споразуме о мерама, које је требало учинити; али он нађе зданије турске полиције затворено, и барикадирано, а низаме у њему наоружане. Он се стараше, да се покаже Турцима у зданију, али у томе на добивени од официра знак опале низами, и србски чиновник са два или три жандара, што га пратише, оста мртав. У исто су време подигли барикаде низами, што чуваху стражу на варошким капијама; а Турци житељи повукоше се у дамије, кафане, и поједине тврђе куће, па почеше пуцати на оне, који онуда пролажаху. Ово заједничко владање Турака — војника и грађана — на различним и удаљеним тачкама вароши, јасан је знак, да су Турци били у завери Србе напасти, и да су имали већ у напред скројен план за нападање. За тили часак просуо се по свој вароши глас о убијеноме чиновнику, и о убијеним жандарима, што су га пратили; и Срби са свију крајева вароши потеку на ме-

сто, где се догоди убиство; ал' их ту дочекају куглама низами, који су у својој полицији били барикадисани, па предпостављајући, да ће Срби на њихову ватру ватром одговорити, дадоше знак граду, да им се пошље помоћ. Одељење низама буде одма пропуштено из града, и маширало је турској полицији, али кад дођоше у неку узану улицу, коју су Срби затворили, почну се сумњати, да ли да се врате у град, или да својим бајонетима прокрче себи пут. Један од србских министара виде ову гомилу, уђе у њу, усаветује низаме, да се врате у град, и нареди, да их ради веће њихове сигурности пропрати кроз варош до града србски официр с неколико жандара; али чим видоше низами, да су подобро удаљени од народа, официр им даде знак, и они опале, те сви жандари од пушчаних кугала побјени попадају. У исто време би убијен и србски официр. Све до овога магновења нису Срби, упућивани од својих власти, давали одпора турским нападајима; али мучко убиство жандара огорчи народ, и започе се борба, која читаву ноћ трајаше. Страхovitост борбе по улицама између Срба и Турака у сред густе помрчине беше увећана страховитом олујином. Ово позорје, произведено Турцима на очи глед Европе у 19. веку, би произведено пред очима европских еила, које гарантоваше независност Србији. Њихови представници видоше по београдским улицама исечену жену и децу у сред њихових мужева и очева, који падоше у одбрани свога живота и имања. Кад низами мораше оставити Србима три варошке капије, искупише се на другим местима, где борба још жешћа беше. Конзули се искупише у стану францускога конзула, и узалуд се трудише, да прекину или утишају борбу. Они на брзо дођоше до уверења, да сукоби неће престати, док се год буду низами задржавали на варошкој Стамбол-капији, и у зданију турске полиције. У овом је магновењу енглески конзул г. Лонгвурт, не пазећи на то, што су Турски војници с бедема градски на варош пуцали, с опасношћу свога живота ишао у град, и предлагао наши, да повуче у град низаме, и тиме да прекине проливање крви. У следству овога утврди паша уговор са србском владом посредством конзулскога тела, да се низами повуку у град, оставивши варош са свим србској јурисдикцији. Овај уговор утврђен у присуству конзулскога тела, подписаше паша, г. Гарашанин, а потврдише сви конзули.

Турци се међу тим још једнако борише у различним крајевима вароши; али чим се обзнани 16. (4.) у јутру уговор, повукоше се Срби назад, а и Турци по нашој заповести престаше нападати. Око 9. сати пре подне оставише низами, и Турци грађани варош не претрпевши никакве повреде.

Вас дан од 16. на 17. (од 4. на 5.) прође на миру, 17. (5.) беше варош на супрот уговору бомбардана. Овај догађај заслужује, да се на њега по гдекојим његовим карактерним цртама обрати особито пажња тим пре, што се портин мемоар, и званични извештаји конзула о истоме не подударају, и то тим више, што није подпуно основано известије, дато парламенту о овоме догађају, јер је изведено из турскога мемоара.

III.

У јутру 17. (5.) јунија упути србска полиција грађане, да отворе своје дућане, и да сваг ради свој посао. Ма да су Тууци по некад палили с града по неку пушку, и ма да су тог јутра убили из пушке два хришћанина, опет зато верујући сили утврђеног уговора, и храбрени од своје владе отворише своје дућане. Баца дођоше у школу у зданије, које је близу града. Катедрална црква, која лежи у крају вароши, који је градским топовима највише изложен, беше пуна побожних, који хтедоше присуствовати погребу полицајнога чиновника, и жандарског официра, који одма у почетку борбе погинуше.

Кад мртвачки спровод изиђе из цркве, упути се гробљу преко велике пијаце. Управ беше 8¹/₂ сата пре подне. Дан беше не може бити лепши; красно србско сунце сијаше особитом сјајношћу, да буде сведок најстраховитијег варварства, које се игда у овој вароши збило. Један сат пре тога послао је паша свога човека србскоме министарпрезиденту и конзулима, и позвао их у град. Г. Гарашанин и конзули француски и пруски искупише се већ у зданију србске полиције, енглески беше у путу, да овамо дође, а и друге конзуле очекиваху сваки час, да дођу. Но док се мртвачки спровод налазаше још у путу, и пре но што се моглоше искупити конзули у зданију полиције, да отуд иду у град, видоше у једанпут где из града излази колона низама, и кроз варош чуше се гласови ужаса: Ето Турака. У исто време просу се најжешћа ватра из свију градских топова на варош. Просу се киша од бомби, које имађаху 40 до 60 ока тежине. Бомбардање се започело.

Лако се може представити, колики је ужас причинио овај изненадни догађај. Мртвачки спровод разбегне се, оставивши мртваце на сред вароши; жене тек полу обучене бегаху, незнајући, где ће наћи уточишта; матере погубише своју децу; трговци оставише своје дућане, један, да тражи своју сестру, други бавећи се око каквога

болесника, или око старца, који не могаше бегати; а неки се опет прихватише оружја. У сред ових страховитих заплета искупише се сви консули, осим аустрискога, у енглески конзулат, да се саветују, шта да се ради. Г. Лонгворт одликоваше се међ својим друговима жестином срдње, до које га доведе варварско дело Ашир-пашино, и својим саучешћем у судбини варошкога житељства, које се поуздао у снагу међудржавног уговора, који два дана пре тога утврдише представници гарантних сила.

Порта је поднела мемоар о бомбардању, и о делима, која су бомбардање произвела. Мислимо, да можемо без зазора рећи, да у целој свету, изузимајући небеску државу — хинеско царство — нема ни једнога државнога писма, које се може уподобити што се тиче безобразних лажи с овим портиним мемоаром. Овај чувени мемоар приписује Србима ексцесе, које Турци починише; и србски жандари сами су узрок, што су их низами побили. По овоме мемоару мора се србска влада прекорети, што је деморализовано турско житељство, и што беше у турској војски анархија; једном речи, грађани београдски натераше Ашир-пашу, да бомбарда варош. Нигда се не показа безобразлук у тако великој мери, нити се усуди тако продрзљиво изаћи пред политички суд, као што се то зби овим мемоаром; и порта ничим јасније није могла показати своју неспособност, и своју крајњу нехатост подићи се до висине европске државе. Њен мемоар показује презирање свију начела, која су човечанству света.

У мемоару се каже, да су 17. (5.) у јутру Срби први напали на град, што је наравно Ашира приморало, да њихове нападаје градским топовима одбије. Француски конзул на против у својој 21. Јунија у Париз послатој ноти каже ово:

„По заповести власти Срби отворише своје дућане, скоро сви, који могаху оружје понети, беху у мртвачкоме сироводу оних двојице официра, који су ноћ пре погинули, оставивши град за леђима. Пашин посланик чекаше са мном, и пруским конзулом у зданију полиције, да по позиву пашином идемо у град. У вече у очи тога дана г. Лонгворт по мојој молби два пута је ишао у град, и добио од паше уверавања, која могоше свакога највећма умирити. На јасноме дану, кад се могло лепо и јасно видети, шта се догађа, и кад није вредио изговор на узнемирену ноћ, или какву год чунирлу, паша је заповедио, да се напада, дело, које се, колико је веома лудо и опасно, не би могло оправдати, па све да је било баш од какве користи.“

Ово су речи очевидца, политичнога агента, који званично и без-

пристрасно извештава своју владу о оном, што је видео. Оваквоме сведоку јамачно ћемо веровати. Шта вреди дакле портин навод, да је град бомбардао варош, што је најпре од ње нападнут био? Ми се међу тим нечудимо томе, знајући, да је меморандум писао портин комесар Вефик-Ахмед-ефендија, који се, дошавши у Београд, није узтезао рећи у очи г. Гарашанину, да су србске колоне, које су на град нападале, биле примакнуте градским обкопима, и да су се, шта више, Срби, самих градских капија дохваћали.

Међу зградама, које од бомбардања највише страдаху, јесте катедрална црква, митрополитов двор, и богословска семинарија. Турски су солдати пре свега хтели, да поруше зданије, где се поје име Исусово, и где се проповеда христова наука.

Кад се збише ови страховити догађаји, кнез Михајло не беше у Београду. Он отишао беше да походи она окружја, где још не беше, како се у Србију повратио. У овоме своме путу, очекивајући из Цариграда долазак комесара, одређенога, да изврши договор о иселењу Турака, дође му глас о бомбардању. Он се одма поврати у престолницу. Турски мемоар вели, да је одлазак кнежев из Београда био знак, да се започне борба. Ово је нечувено оптуживање, које да се оповргне, довољно је приметити, да у Београду тада не беше више од 200 жандара, и 1000 регуларне војске са осам шестфунтанских топова. Срби не могоше јамачно озбиљно хтети оволиком силом напасти на град, који има преко 200 топова, и који бране до 4000 регуларних војника. Али све да се допусти, да је србски кнез могао имати овакву идеју — што се никад не може допустити, јер је по све неоснована, опет у таквим околностима не би био оставио у Београду кнегињу, која због слабости не могаше с њим ићи на пут, нити би је изложио опасностима бомбардања; а исто тако не би био похитио у Београд, као место, где се несрећа догоди. Оне ноћи одма после бомбардања беше кнез већ у Београду; а мало пре његова доласка доби г. Лонгворт писмо на турском језику, којим Ашир-паша хтеде да извини бомбардање, и којим даваше уверавања, да то више понављати неће. Док су конзули, који се код њега налазише, слушали, кад се писмо читало, и пре, но што је тумач превео га целог, загрмише по други пут градски топови. Г. Лонгворт прекиде читање речма: „Доста господо, ево нам паша сам тумачи своје писмо с висина градских, и потврђује нам истину својих обећања.“

Не треба се чудити, што је бомбардање Београда потресло сву земљу. Али је за дивљење, што су србске власти биле у стању зауздати огорченост народну, и што је народ пуно поверења имајући

у кнеза и њему одан доста снаге имао себе победити, и не чинити ексцесе, којима би следство морало бити истребљење последњег Турчина из земље. Ово контролисање самога себе без сумње је један од највећих триумфак, које је хришћански народ, и добро организована хришћанска држава задобила над турским фанатизмом, и анархијом њене администрације.

Положај, у који доведе порта србску владу, беше врло заплетен. Кнежевина беше јавно нападнута; њена престолница крвљу ободјадисана, и бомбардања; остале њене вароши беху у равној опасности; нико се не осећаше безбедан; огорчени народ тешко беше утишати; Србија беше нападнута у правима, која се њенога живота тичаху, и у условима њенога политичнога живота. Овај нападај беше морална револуција у политичким одношајима Србије према порти. Ако су Срби пређе имали права тражити, да се по хату од 1830 иселе из Србије Турци; после догађаја од 15 и 17 (3 и 5) Јунија беше останак Турака у Србији права немогућност. И ма да нису Срби имали права тражити, да Турци излазе из србских градова, мораху то после оних догађаја тражити далеко јачим правом, то јест правом преке потребе социјалнога живота, и то тим већма, што је неиспуњавањем најглавнијих одредења пређашњих хатишерифа само право било потрвено. Почем је безбедност живота, имања, и земаља језгра унутрашњој слободи једнога народа, а почем градови налазећи се на његовој територији, а поседнути од стране војске ту безбедност руше, јави је, да ти градови никако не могу обетати уз политичку слободу народа.

Кнез Михајло, побуђен оваквим правичним разматрањма, и одушевљен жељом, да без проливања крви одклони големе анормалности, које се налажаху у положају Србије, и које сметаху свакоме споразумлењу између Србије и порте, замоли гарантне силе, да саме собом питање о животу и части, напредку и будућности србскога народа узму пред свој суд, почем је све то на супрот гаранцијама повређено било.

Срби моглоше с правом очекивати, да ће 1. приватни људи и држава добити накнаду за штете, које бомбардањем претрпеше; 2. да ће добити материјалне гаранције, да се подобна свирепства нигда више неће повратити. Оваква се гаранција међу тим налазаше само у томе, да се градови поруше. Срби су тим пре могли тражити ову концесију, што градови за порту немају никакве праве вредности, а овамо сметају развитку србске трговине, и вечита су опасност за обе земље.

Довољно је рећи, да ови градови владају над варошима, које

најлепше цветају, и над путовима трговачкима целе земље. Да се добије идеја од каквог су хрђавог уплива градови за ове вароши, што леже уз градове, довољно је навести, да чим градови заузму претећи положај, трговци одма затворе своје дућане и стоваришта; житељство се исели; улице опусте, и сви послови престану. У бризи да ли ће се одржати мир, и у неизвесности, шта ће се догодити сутра дан, Срби се страше уложити своје капитале у трговину, и не могу на своју корист да употребе кредит, који би нашли у Бечу, Лајпцигу, Трсту, и у другим местима. Бомбардање Београда, најглавније вароши у земљи, порушило је свако уздање у безбедност, стране трговачке куће узтежу се, и то основано, изложити своје капитале ђуди једнога паше, ма да иначе имају тврда уверења о верности и правичности житељства. Несрећа, коју претрпе престолница, и то, што су Турци запалили Ужице, другу важну трговачку варош, којом као и Шабцем и Смедеревом влада град, уверише немачке трговце, да су јачи елементи, што руше, но добра воља житељства; и да су ти елементи у стању њих за 24 сата коначно упропастити. Губитак кредита, што је била неизбежна последица догађајина београдским и ужичким, србски народ тим већма осећа, што за кратко време од 30 година, од кад Србија има свој политички живот, и за које се време у Србији догађаху катастрофе, портом произвођење, не беше доста ни времена, ни прилике, да себи капитале стече, и да се развије.

Ово су разматрања, до којих дође кнез Михајло, кад је, повративши се у Београд по бомбардању, нашао трговачку варош пре три дана још много срећну, претворену у војнички стан. Поверивши он судбину Србије гарантним силама, имађаше уверења, да ће оне србске ствари тако уредити, да то уређење одговори правичности и човечности; да ће права бити неповредљива, као што силе гарантоваше; и да ће најпосле то ново уређење бити сагласно с логиком, и важношћу најновијих догађаја.

Ради те цели састави се у Цариграду конференција. Србија, и европска публика, која се интересоваше за хришћанске области Турске, нестрпљиво изгледаху њена решења.

IV.

Конференција закључи своје седнице 14. (2.) септембра 1862. Своја решења изложи она у 12. параграфа, с уводом и закључењем; и ту нареди, на који начин да се уреде одношаји између Србије и

порте поремећени бомбардањем Београда. Ове параграфе стави порта у ферман, који саопшти кнезу србскоме на начин, како се раји и простоме народу обично саопштења чине.

Султан у своме ферману каже, да усваја решења конференције, желећи за свагда спречити повратак догађајима, који се збише у Београду; а чланови конференције веле у своме уводу к протоколу од конференције, „да је потребно за виши интерес Турске, и европскога мира, да се поврате поверљиви сношаји између сузерене силе и Србије, и с тога су са задовољством увидиле готовост портину увести у стање ствари у Србији промене, удесне, да се уклоне несагласности и сукоби између ње и Србије.“ Гарантне су силе хтеле, „да гарантују одржање 28. и 29. чл. парискога трактата, мудрим изменама, основанима на интересу Турске и Србије, и да се по мери правде даде задовољство србским жељама по могућности.“

Званичне ове речи показују цел, ради које беше састављена конференција, и коју је хтела да постигне. По ферману беше намера, „да се спречи повратак догађаја од 15. и 17. (3. и 5.) јунија;“ а по протоколу конференције „да се понове београдским догађајима потрешени поверљиви одношаји између обе земље,“ што се постићи мислело изменом у стању србских ствари, која би удесна била, задовољити жеље житељства, и олакшати добро споразумљење са сузереном.

Да би се постигла ова намера, беше пре свега потребно, да се узму у призрење жеље Срба у погледу тражења безбедности, јер без тога је не могуће, „да се поврате поверљиви одношаји између Србије и порте.“

Учини ли ово конференција? Да ли је повратак подобних догађаја, као што су они од 15. и 17. (3. и 5.) јунија заиста постао немогући? Да ли је конференција повратила поверљивост између Србије и турскога царства? Нису ли обе стране у онаквом истоме положају, у каквом беху у очи бомбардања, који положај чланови конференција огласише да је опасан по европски мир? Одговор, који се мора дати на све ове тачке, не може нас задовољити, и место да је саграђена протоколом конференције ћуприја над провалом, која постојаше између Србије и порте у очи догађаја београдских; та је провала постала још дубља.

Конференција, да неби увећала непријатељска расположења између Србије и порте, није се хтела упуштати у испитивање узрока београдских догађаја, и понашања београдскога житељства. Но то баш беше велика погрешка, којој се приписати мора, што конференција није успешније дејствовала; јер да је знала била узрок дога-

ђајима, била би могла изнаћи удесна средства за њих. Београдски догађаји факта су, која се без познавања њихових узрока не могу довољно оценити. Почем се конференција узтезала испитати узроке догађајима, радила је на сумце, и није према познавању узрока избрала средства, која би удесна била за свагда спречити повратак догађаја, као што она жељаше учинити.

Према цели, ради које се саставила конференција, требала је она да настане, да Србија по начелима правичности добије сатисфакцију, и да јој се обезбеди такав положај, који могаше одговорити њеним правичним жељама. Конференција је на против узела у призрење портине жеље, и место да је олакшала Србима њихово стање, учинила га је још критичнијим. Срби се уверише, да је конференција по предлогу портином учинила наређења, која увећавају зло стање њихове државе, и наваљују на њих нове терете, које искуство показа за такве, да се не могу поднети.

Краткоћа састава не допушта нам, да разматрамо точку по точку свакога параграфа протокола од конференције; и за то ћемо претресати тек главнија наређења конференције, да видимо, могу ли она Србију задовољити и умирити.

§§. II. IV. V. VI. и VII. говоре о правима, која порта задржава према градовима, који су у Србији; §§. III., X., XI. одређују дужности, које је конференција наметла Србији; §. IX. одређује дужности наше београдскога према србској влади, и узајамно; §. VIII. одређује порти дужност, да се стара, да се иселе Турци из Србије; најпосле §§. I. и XII. одређују као нека права за Србију.

Карактер је радњи конференцијалној, што се старала, да у Србији заведе стање ствари, које је корисније порти, која је нападала, него Србима, који беху нападнути. С тога се мора рећи, да је конференција промашила цел, коју је сама себи поставила.

Конференција је Србији одредила ове користи: полиција у вароши Београду са свим ће се предати Србима, и градови Сокол и Ужице порушиће се. Остали параграфи не дају Србима никакве користи, него утврђују само пређашње стање, или шта више намећу Србима нове и тешке обвезаности.

Да би могли оценити Србима дате користи, треба да се сетимо, да су Срби од порте већ хатом од 1830. добили право искључне полиције у вароши. Порта је после својим хатом од 1833. повредила своја првашња наређења; поставивши у вароши двојаку полицију: србску и турску; конференција пак својим решењем уништила је само ту неправду, и незаконост, и повратила је снагу хатишерифу од 1830. За ову правичност и непристрасност при измиривању

размерице између Србије и порте били би Срби признателни гарантним силама, да им нису те користи дате по скупу цену големе штете, која је у исти мах вароши намењена; захтевајући од Срба, да принесу жртву у својим политичким правима.

На молбу портину конференција је у §. III. закључила, да се размакне градско поље на штету варошкога земљишта, и да се поруше они крајеви од вароши, које ради тога назначи војничка комисија на лицу места. Ово је решење уништило стање, утврђено хатом од 1830; а у исти мах је тражило, да исти хат уведе у живот. Надлежност србске полиције беше до то доба прострто до самих градских шанчева; и кад у 1858. хтеде Аустрија да баца своју војску у град, наводећи, да је земља у граду Турска, а не Србска, приметила јој је Француска, да је град србеки, а поседнут је само турском војском. Али у будуће уз град и на штету вароши раширена еспланада припада само порти, и по томе уништена је над тим простором власт србске полиције, коју је пређе тамо упражњавала.

Наведена околност сама по себи довољна би била, да побуди незадовољство Срба према решењима конференције; а што их још већма незадовољнима чини, то је, што је конференција наредила, да се за хатар разпространења еспланаде градске поруше неколике стотине кућа. Срби су на тај начин нападнути не само у њиховим политичким правима, него и у њиховој сопствености. Порта је известила конференцију, да ће се турски крај вароши рушити; али у истоме крају има много хришћанских кућа, и те имају највећу вредност. Уз то не ваља сметати с ума, да се разпространењем еспланаде дају граду нова и већа средства, да наноси штету вароши; и за то Срби, који су много страдали од суседства тога града, док је иети имао малу своју еспланаду, са жалошћу дознају, да се граду дају нова средства, да се постави у безбедност, и да може нападати. Но био град слаб или јак, он је свакојако опасност, од које трговачка варош мора стрепити; и то тим више, што у вароши живе Хришћани, а што су у граду турски солдати, који нису способни, да уважавају права и начела човечности.

Порта се истина изјаснила пред конференцијом, да је неоснован страх, да град неће поштовати права Србије. Европа може порти и њеним дипломатским актима веровати; али Срби, толико пута преварени, знају шта вреде портина обећања. Они знају из пређашњег свога жалосног искуства, да су мртва слова портини фермани, издати у корист Хришћана; знају, да порта без многога размишљања ногама гази своје обвезаности, чим добије за то удесну прилику; они се сећају, какву је вредност имао уговор, који је њихова влада

с пашом у очи бомбардања утврдила. Ашир паша неимађаше формалне заповести, да варош бомбарда, па да би оправдао своје дело, измислио је, да је варош најпре напала на град. Неможе ли у Београд доћи још који Ашир, који ће варош бомбардати, па после славати, да је град нападнут био? Порта ће изјавити своје сажалене, што се догодило, позваће другог Ашира на одговор, да му на другоме месту даде бољу службу, као што је учинила и с првим Аширом, а Срби ће се узалудно са развалина своје престолнице позивати на гаранције својих права. Европа би сама себе исмејала, кад би портиним обећањма збиља веровала. Или зар је заборавила, шта се зби са знаменитим хатхумајуном од 1856?

При свим портиним обећањма београдски град остаје фактичка опасност, и непрекидна претња за варош, у којој нико неће зидати нове куће; где ће се трговина и занати ограничити на најпотребније за живот ствари; где ће се кредит свести на најмању меру. И као што је трговина и кредит Београда главни извор за трговину и кредит целе кнежевине, особито, почем су уз Београд још две друге трговачке вароши у истој опасности, као и Београд; то је извесно, да ће се побити материјално благостање житељства целе земље.

Истина положење Београда беше и пре догађаја последњег лета такође опасно; и варош се само с тога споро развијала, што су у њој Турци и Срби заједнички живели; али то се зна, да се сваке године мање зидало; а што се трговина опет за то у нешто развила, узрок је, што Срби имаху уверења, да њихова права стоје под гаранцијом сила, па ни не помишљаху, да их може порта без узрока напасти. Али бомбардањем Београда разрушена је у њих вера у важност европске гаранције, за њихову унутрашњу безбедност, и они живе данас у Београду у највећој неизвесности. Да је после бомбардања вароши град просто остављен био у своме првашњем стању, био би голема сметња развитку вароши, и земаљској трговини; тиме пак, што му се даје нова еспланада, постаје он страшнији, и с тога престолна варош, и трговина Србије осуђена је на вегетирање, и извесну, ако и не наглу пропаст.

Ова су мотива, којима руковођен кнез Михајло изјави жељу, не да србска војска поседне градове, већ да се ови разруше, а тиме је показао, да нема никаквих себичних намера, него да се једино стара о томе, да дошавши до споразумљења с портом, поведе србски народ материјалноме благостању, одклањајући све, што томе на путу стоји. На жалост, конференција се не обазре на ове племените тежње србекога кнеза.

Из свега, што рекосмо, излази, да Срби, бомбардањем увређени,

и оштећени, нити добише сатисфакције, ни гаранције, да се подобна нападања на њих неће поновити; него на против изгубише један део од вароши. Овај губитак осећају они с великим болом, и то тим већма, што ни остали део од вароши није обезбеђен противу нападања градскога гарнизона. Разуме се само по себи, да према оваквој стању ствари Срби неће моћи бити у добром споразумљењу с портом, и да они неће моћи тврдо веровати у султаново обећање, изречено у његовој ферману, да на благостање вароши полаже највећу вредност.

Остале Србима учињене концесије немају веће вредности од ове, о којој говорисмо. Ужице и Сокол леже у унутрашњости Србије окружени србским житељством. Ужице је полу порушеним зидовима окружени шанац; а Сокол напуштени замак из средњег века. Ни једно ни друго место не би било могло обстати, да није око њих било настањених Турака; и чим је конференција решила, да се Турци морају из Србије иселити, порта је морала те градове разрушити, ако није хтела предати их Србима. Срби међу тим скупо платише добротворство, које им учини конференција за обезбеђење њихових старих права. Турци у Ужицу пре своје сеобе запалише варош, и сагореше је. Највећи део од ове вароши, која имађаше лепу трговину, изгоре. На овај начин испуњавају Турци своје старе обавезности, и овако слушају они наређења конференције. Они извршише трактат од 1826, или хатишериф од 1830 сад истом, пошто најпре Београд бомбардаше, и Ужице спалише.

Уз ове црте портине политике према Србији, и њенога неверства према Европи, наводимо још нешто. Султан потврди од своје стране наређење § VIII. протокола конференције, да ће одма заповедити, да се иселе Турци из Србије. Па при свем овом обећању портин комесар, који се дуго време бави у Србији, још није учинио, да се сви Турци иселе; и на супрот хатишерифима и трактату паризком, који је одржање хатишерифа гарантовао, шта више на супрот најновијим решењима конференције, станују Турци у Србији у два места у Малој Зворнику и у Кастелу. Ово би се могло узети за доказ, да порта хотимице презире све европске трактате, и конференције.

По § XII. протокола конференције могло би се мислити, да су Србији уступљена нека нова преимућства. У овом се параграфу наређује, да ће Срби свагда наћи порту готову, да са слуша праведне њихове жеље, и да ће на своје предлоге добити брза одговора. Но Срби су ово право и до сад имали; и за то њима овим није дато никакво ново право, а све кад би се тиме и давало Србима неко ново право, Срби најбоље би могли оценити вредност оваквих портиних обећања, учињених у њихову корист. Та ето порта на сва потра-

живања Србије све до данас не одговара на потраживања србске владе, да се Турци иселе из Кладова, Зворника, и Кастела.

Сви остали параграфи протокола намећу Србији нове врло тешке обвезаности. По § III србска је влада дужна дати Турцима накнаду за добра, што осташе у вароши, пошто се повукоше у град; а ни једном речицом не спомиње се, да ће Порта морати дати накнаду србској влади и појединим људма за големе штете, шта су их бомбардањем претрпели. Срби дакле неправедно бомбардани треба да даду накнаду неку онима, који их бомбардаше! Србска влада мораде држати према граду неколико хиљада оружаних људи, да бране варош против могућега турскога нападања из града; градски су топови стотине србских кућа повредили; трговци мораше на врат на нос износити из домашаја градских топова своје еснапе, а том приликом многи еснап пропаде; уз то свака трговачка радња прекиде се, а живљење се разтури по свој земљи, изгубивши свакидашњу заслугу, и начин живљења. Но све је ово ништа; и ма да морална одговорност за бомбардање пада на порту, опет за то Србима је наметнуто, да подносе терете бомбардања, и да плате штету кривцима, који су управ ту штету и причинили. Ово је правичност европска у 19. веку!

Међу обвезаностима, које конференција не наметну истина Србији, али за које рече, да је рада, да их Србија усвоји, најглавнија је она, која се налази у § XI протокола. Ту се каже, да ће Србија имати преговарати с портом, да јој даде сва закона удовлетьорења; па према овоме могло би се мислити, да је Србија увредила порту, и да ова има права тражити накнаду. Даље се каже, да је желети, да кнез Михајло одклони плашњу, коју је у порти породило ново војничко устројство Србије, а конференција мисли, да ће србски кнез тим пре то учинити, што је порта изјавила, да ће у градовима држати само онолико војске, колико је нужно за њихову одбрану; па ће за то и Србија према томе моћи умалити своју војничку силу.

Ова портина жеља, да се умали народна војска, која је по решењу народне скупштине пре две године заведена, и коју је влада србска већ устроила, колико је чудновата, толико је противна србским правима; па ћемо за то та наређења из ближе промотрити.

Србија треба да смањи своју војничку снагу, што ће и Порта у градовима држати само онолико војске, колико ће довољно бити за обрану градова. — Запитајмо, против кога оће да брани порта своје градове? Само Аустрија и Србија могле би напасти на градове. Аустрија је природни, и стални савезник портин, па за то она може бити успокојена, да је неће напасти, и то тим више, што европски трактати забрањују свакој сили, да не може напасти територију Тур-

ске. Што се тиче Србије, она је подчињена портиноме сизеренству, саставни је део турскоме царству, и трактатима је спречена, да прва нападне порту. Или зар ово није истина? или зар порта држи Србију за свога непријатеља, против којег мора имати градове поседнуте војском? Ко озбиљно проматра србско-турске ствари, увериће се, да србски градови нису Порти ни од какве користи, и да су само обиљати извор неспоразумлењу између порте и Србије, а у једно предмет непрестаним заплетима, и стална опасност за мир истока. Изузимајући Београд остали градови не би у стању били бранити се ни неколико сати, кад би их напали; нити би се њихови гарнизони могли усудити, да их бране. Сам Београд јак је према непријатељу, који га споља напада; и сад је само за варош опасан; а чим се ова жртвује, и разруши, губи и он своју стратегичку важност. Напори портини, да одржи за себе градове у Србији, и да их жели бранити, јасно показују, да она Србију сматра за свога непријатеља. А ако је, како се могу поновити измеђ кнежевине и царства пријатељски одношаји? Непријатељи мрзе један другог, или се један од другог боји; али они међ собом поверљиви бити не могу. Кад порта из некога страха жели задржати градове у Србији, како може Србија бити умирена, кад зна, да је осим градова са свију страна, изузимајући њену северну и североисточну границу обеседнута турском војском, и окружена турским областима? Заиста је непоњатно, како може неко озбиља предлагати, да у томе предпостављању, да су Србија и порта узајамни непријатељи, Србија само према величини градских гарнизона уреди своју војничку снагу, кад се Србија нема бојати само тих гарнизона, него и оне турске војске, што је порта искупила у својим провинцијама у наоколо Србије. У случају каквога сукоба Србија би са својом 1000. □. м. и са својим милионом житељства стајала према царству, које је у свакоме погледу од ње тридесет пута јаче. Може ли се дакле замерити Србији, што она наоружава свога последњег човека, да брани своја политичка права против тако снажног царства, ако би се овом прохтело, да је нападне? Ми смо изложили ова посматрања у тој намери, да покажемо, да нико не може осудити Србију, па ма се како оружала, кад се зна, да је порта у свакој прилици сматрала за свога непријатеља, и с њоме као с непријатељем поступала; и кад се уверила, да се од свачега мора бојати при свој гаранцији европских сила.

Међу тим, ма да се свако оружање Србије могло оправдати непријатељством, које без престанка показује порта према србскоме народу; опет за то Србија у самој ствари није ништа учинила, чим би се могао оправдати страх, који показује порта због србскога ору-

жања. Кнез Михајло није уредио редовну и сталну војску, него је по решењу народне скупштине завео народну војску; а између завођења и оружања народне војске, и устројавања армаде голема је разлика, и тако позната, да је сувишно пространије разлагати је. Француска национална гарда, енглески самовољци, швајцарска биргер-милиција, прајски ландвер, и аустриски грађански војници, ма да су одређени да чувају оружаном силом мир у земљи, којој припадају, никако се опет за то не рачунају у број редовне војске, нити је којој држави пало на памет, да у устројавању ове војничке снаге сматра формално оружање. На горњи начин устојена је и народна војска у Србији, састављена од приватних лица, која не стоје без престанка под оружјем, и војничком дисциплином; али која у случају нужде могу бити од велике користи за одржање мира, и правнога поредка у земљи.

Србији је свечано призната подпуна унутрашња независност, па на основу тога, као и на основу хатишерифа има она право старати се о својој безбедности, и ради тога држати довољну војничку снагу. Србија је сама власна одредити величину те снаге, како ће бити организована, и којим ће се средствима издржавати. Срби су свагда, од како се ослободише носили оружје, нити им закони то забрањују. И као што је Србија свагда била наоружана, организацијом народне војске није ништа ново у ствари заведено, осим реда и дисциплине, што је јако потребно за одржање мира и поредка у земљи, где су махом сви људи наоружани; и за то само ће правични људи одобрити оно, што је у Србији урађено.

Мислимо, да нити је конференцији, ни порти долазило на памет тражити од србске владе, да забрани својим држављанима имати и носити оружје. Ни једна влада не би у стању била на мирни начин овакву наредбу у живот увести, и за то остаје, да се од двога једно избере: или да се наоружани оставе Срби без реда и дисциплине; или да се они подчине условима уређене европске државе. Разумна државна управа, правни поредак, безбедност живота и имања, лакоћа упражњавати полицајну власт, мирни развитак слободе, све то захтева, да се оружани људи у некој земљи ставе под дисциплину, па да се тиме одржава међ њима нуждни поредак.

V.

Из свега, шта доведе рекосмо, види се, да порта за све време, што Србија има своје политичко биће, на то иде, да неиспуни своје обавезаности према Србији, и да тиме одржава у кнежевини неизвесно неко стање, које смета њеноме напредку, и развитку.

Бацивши поглед на радњу портину према Србији од времена, како је издала свој први хатишериф, промотримо у кратко политику портину према кнежевини.

1830. обзнанила је порта ферман, да се за годину дана иселе из Србије сви Турци, што живе ван градова. Порта не изврши ово, што је наредила.

1833. изда порта други ферман, и њиме с пристанком Русије, а без саизволења србског окрњи Србији првим хатишерифом призната права, и београдским Турцима допусти, да могу живити у граду и ван града у вароши; а за остале Турке по Србији, што су ван градова живели, нареди, да се иселе за 5 година дана, дакле до 1838. Овај рок дође и прође, а Турци осташе у Србији на супрот хатишерифу.

Од 1838. беху у Србији немири. Порта је ове немире подстицала, коловође бранила, и заклањала, и без престанка мешала се у унутрашње послове Србији, признавши јој пре тога пуну независност у овоме погледу. За време ових немира, који трајаху 20 година, порта обзнанила је различне фермане, којима је нарушила тачке хатиш... и ова тим хатишерифом Србији призната. Срби не присташе ни на један ферман, који вређаше њихова права, а то је потребно било по закону, да фермани имају снаге.

У 1858. поврати се на владу кнез Милош. Веран начелима своје прве владе пријатељски покуша код порте изградити, да испуни старе своје обвезаности. Али порта одби његово тражење.

По смрти кнеза Милоша у 1860. дође на владу његов јединац кнез Михајло, и овај покуша све, што се могло, да у живот уведе србска права, Србији пре 30 година призната, а без престанка тражена сваком народном скупштином. Порта одби и овом приликом испунити своје обвезаности; настане у потаји подстицати у земљи немире; и кад јој то не изађе за руком, она произведе најпосле крваве сукобе од 15. и 17. (3. и 5.) Јунија 1862.

Најпосле састави се конференција у Цариграду, и одреди, да се по смислу хатишерифа од 1830. иселе сви Турци из Србије осим градова. Порта се на то обвеже пред целом Европом, па опет за то не изврши ни ово наређење, и оним, што је учинила, може се узети, да је тек у полу извршила своју обвезаност, јер и данас у два места у Маломе-Зворнику, и у Кастелу живе мухамеданци.

За пуне 32 године стараше се Србија, да задобије према порти ноложај, који ће одговарати правним установама, и да одклони сваку сумњу о непријатељском њеном према сизереноме двору расположењу. Она се стараше, да утврди своје политичко биће, па да се

ода развиту свога моралнога и материјалнога благостања. Ова племенита тежња младога народа, који рад беше напредовати, осујети се тиме, што порта нехте да испуни обвезаности.

Србија у неизвесности за своју будућност, и осуђена бити без престанка у стрепњи, да ће је Турци узнемирити, не могаше у цивилизацији онако нагло напредовати, као што је желела. А што јој је при свим тешкоћама и сметњама, које мораде савладати, пошло за руком далеко иза себе оставити турско царство у интелигенцији, у уређењу државном, у развиту пољоделства, трговине, и у свакој радњи друштвенога живота, то показује животну снагу, и душевне способности њених житеља. Напредак, који Србија учини у сред големих сметња, и за кратко време од 30 година, може бити мерило, колико би кадра била напредовати, да јој напредку ништа није сметало. На жалост порта без престанка и супрот гаранције европских сила остаје при својој старој политици према Србији. При свим настојавањима европских сила, да се поврате пријатељски одношаји измеђ Србије и порте, ова се напреже, да осујети тежњу европских сила, и чини све, што може, да Србија, и да буду у страху, и неповерљиви према и Турци ста-
нују у Маломе Зворнику и Кастелу, она градове у Србији снабдева муницијом, скупља војску своју на србској граници; даје јој надање, да ће ићи на Србију; и то надање подкрепљава пространим војничким припремама у суседним Србији својим областима. И сва ова изазивања чини порта сад, кад је у Србији подпуни мир, и кад се оће, да се утврде међ њима пријатељски одношаји.

Нека Европа, и особито нека Енглеска буде судија између порте и Србије, и нека пресуди, која од њих двеју има политику, која је незаконита, и нападачка.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

Р19СрIII 2.1